

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ТЕРОРИСТИЧНИМ АКТОМ

TO THE ISSUE OF CONDITIONS OF THE CIVIL RESPONSIBILITY INCURRENCE FOR HARM-DOING BY A TERRORIST ACT

Мамушкіна А.І.,

здобувач

Національної академії прокуратури України

Стаття присвячена розкриттю умов виникнення цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди внаслідок учинення терористичного акту. Аналізуються такі умови виникнення згаданої цивільно-правової відповідальності, як шкода, протиправне діяння, причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і шкодою й вина заподіювача шкоди (терориста). На основі вивчення чинного цивільного законодавства України зроблено висновок, що законодавець, дотримуючись одного з основоположних принципів цивільного права про відновлення порушеного права, покладає обов'язки з відшкодування шкоди й за відсутності деяких із досліджуваних умов.

Ключові слова: умови цивільно-правової відповідальності, терористичний акт, відшкодування шкоди, шкода, протиправне діяння, причинно-наслідковий зв'язок, вина.

Стаття посвячена раскрытию условий возникновения гражданско-правовой ответственности за причинение вреда в результате совершения террористического акта. Анализируются такие условия возникновения упомянутой гражданско-правовой ответственности, как вред, противоправное деяние, причинно-следственная связь между противоправным деянием и вредом и вина причинителя вреда (террориста). На основе изучения действующего гражданского законодательства Украины сделан вывод, что законодатель, придерживаясь одного из основополагающих принципов гражданского права о восстановлении нарушенного права, возлагает обязанности по возмещению вреда и при отсутствии некоторых из исследуемых условий.

Ключевые слова: условия гражданско-правовой ответственности, террористический акт, возмещение вреда, вред, противоправное деяние, причинно-следственная связь, вина.

The article is devoted to the disclosure of the conditions for the incurrance of civil liability for harm-doing as a result of a terrorist act. There are analyzed the following conditions of the incurrance of the mentioned civil responsibility, such as damage, wrongful act, cause-and-effect relationship between the wrongful act and the damage and the culpability of the harm-doer (the terrorist). In the article based on study of the current civil legislation of Ukraine there is concluded that the legislator following one of the fundamental principles of civil law for the restoration of a violated right, places the obligations of compensation for harm even in the absence of some of the investigated conditions.

Key words: conditions of civil responsibility, terrorist act, compensation for harm, damage, wrongful act, cause-and-effect relationship, culpability.

Постановка проблеми. У сучасних умовах спостерігається активізація терористичної діяльності не тільки екстремістських організацій, окремих осіб, а й цілих держав. Проблема, яка неминує виникає у зв'язку з учиненням терористичних злочинів, полягає в захисті потерпілих від їх наслідків, зокрема у відшкодуванні заподіяної їм шкоди. У зв'язку із цим особливого значення набуває вивчення питання про умови виникнення цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди терористичним актом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У рамках статті видається актуальним дослідити умови виникнення цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну в результаті вчинення терористичного акту. У науковій літературі чимало робіт, присвячених вивченню досліджуваної проблематики, однак питання й сьогодні має дискусійний характер. Вивченням цієї проблеми займалися, зокрема, такі вітчизняні науковці, як В. Крутов, В. Антипенко, А. Дорошенко, В. Ліпкан, Л. Мошкова, І. Шкурат.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття умов виникнення цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок учинення терористичного акту.

Виклад основного матеріалу. Умови відповідальності – це зазначені в законі вимоги, що характеризують підставу відповідальності і є необхідними для застосування відповідних санкцій. При цьому зміст підстави виникнення відповідальності за заподіяння шкоди також не знайшов однозначної відповіді в науковій літературі. Так, наприклад, С. Алексєєв [1, с. 49] вважає, що підставою виникнення відповідальності за заподіяння шкоди є склад цивільного правопорушення (в розумінні сукупності загальних, типових умов, наявність яких вимагається для покладання відповідальності на правопорушника). Однак перелік елементів, які входять до складу правопорушення, авторами визначається по-різному. Критикуючи імплементацію в науку цивільного права категорії «склад цивільного правопорушення», В. Вігрянський указує на запозичення цієї конструкції з кримінального права, підкреслюючи її чужорідність для цивільно-правових інститутів [2, с. 568].

Деякі автори вважають підставою цивільно-правової відповідальності (в тому числі деліктної) правопорушення. У 1912 році Г. Шершеневич називав правопорушення підставою цивільної відповідаль-

ності й виділяв такі умови притягнення особи до відповідальності: заборонене діяння, заподіяння майнової шкоди, порушення суб'єктивного права та вина правопорушника [3, с. 393]. Заслугує на увагу думка Є. Суханова, відповідно до якої підставою деліктної відповідальності є не правопорушення, а лише факт заподіяння шкоди. Умови, необхідні для визнання цього факту правопорушенням (протиправність, причинний зв'язок, вина), повинні бути встановлені у випадку застосування заходів відповідальності (відшкодування шкоди) [4, с. 293].

Як справедливо зауважує В. Савицький, поняття шкоди належить до основоположних для права, оскільки заподіяння шкоди завжди пов'язане з посяганням на суспільні відносини, з порушеннями прав і законних інтересів держави, організацій або громадян [5, с. 191]. Під шкодою розуміють несприятливі для суб'єкта цивільного права майнові та немайнові наслідки, що виникли в результаті пошкодження або знищення належного йому майна, а також у результаті заподіяння фізичній особі каліцтва або смерті. Необхідно відмітити, що чинний Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) не містить офіційного визначення терміна «шкода», до того ж законодавець додатково оперує подібним поняттям «збитки». Так, стаття 11 ЦК України однією з підстав виникнення цивільних правовідносин називає завдання шкоди. Найбільш послідовно ЦК України використовує поняття шкоди в розділі, присвяченому деліктним зобов'язанням. Згідно зі статтею 22 ЦК України, збитками є втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Необхідно відмітити, що стаття 16 ЦК України при визначенні способів захисту цивільних прав указує поряд з іншими такі способи, як відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди [6].

Зважаючи на викладене, очевидно, що в науковій літературі висловлюються різні точки зору, присвячені цьому питанню. Так, одні правознавці вважають, що «шкода» і «збитки» – це поняття тотожні [7]. Наприклад, К. Варшавський стверджував, що під шкодою варто розуміти некомпенсований майновий збиток [8, с. 24]. Інші автори розмежовують ці поняття, виділяючи шкоду як родову категорію. В. Тархов уважає, що шкода, яка має майновий характер, називається збитком. Під шкодою він розуміє будь-яке зменшення (пошкодження, псування, знищення) охоронюваного законом блага [9, с. 141]. Цікаво, що цю точку зору підтримує й М. Агарков [10, с. 328].

Про повне відшкодування шкоди зазначається в статті 1166 ЦК України. Отже, шкода може бути заподіяна майну чи особистості фізичної особи або у вигляді фізичних, моральних страждань фізичної особи (моральна шкода) і майну юридичної особи

(майнова шкода), або у вигляді упущеної вигоди. Збитки не можуть бути моральними, а також заподіяними життю або здоров'ю. Це говорить про те, що поняття шкоди за своїм змістом є ширшим за категорію збитків. Крім того, шкода може відшкодуватися як у грошовій формі, так і в натурі, а збитки – тільки в грошовій формі.

Отже, поняття шкоди є найбільш конкретним, адекватним змісту деліктних зобов'язань. Шкода – це більш універсальна категорія, оскільки, по-перше, може бути заподіяна як особистості (життю, здоров'ю, честі й гідності), так і майну фізичної особи або майну чи діловій репутації юридичної особи; по-друге, її можна відшкодувати як у натурі (шляхом надання речі того ж роду та якості, усунення пошкодження тощо), так і шляхом відшкодування збитків громадянину або юридичній особі, при цьому додатковим механізмом є компенсація моральної шкоди [11, с. 56].

Заподіяння шкоди майну означає негативні наслідки в майновій сфері особи, чії права порушені, і виражається у формі зменшення її майнових благ або применшення їх цінності. Іноді майнову шкоду визначають як різницю між матеріальним становищем потерпілого до заподіяння шкоди й після. У разі заподіяння шкоди особистості об'єктом порушення є нематеріальні блага – життя і здоров'я людини. Шкода, заподіяна ушкодженням здоров'я, крім фізіологічних проявів, може спричинити також аспекти соціально-економічних наслідків. У зв'язку з цим важливо правильно оцінювати окремі складники цього поняття для їх подальшого відшкодування.

У процесі заподіяння шкоди як майновим, так і особистим немайновим правам можливим є виникнення моральної шкоди. Однак при порушенні майнових прав моральна шкода підлягає відшкодуванню тільки в тих випадках, коли це прямо передбачено в законі, а для виникнення права вимоги відшкодування моральної шкоди, заподіяної порушенням особистих немайнових прав, спеціальної вказівки закону не вимагається. Моральна шкода відшкодується незалежно від відшкодування пов'язаної з нею матеріальної шкоди.

Стаття 23 ЦК України визначає моральну шкоду як фізичний біль і страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; приниження честі й гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [6]. Як бачимо, під цю категорію підпадає широке коло несприятливих наслідків.

Пленум Верховного Суду України в Постанові від 31 березня 1995 року № 4 під моральною шкодою розуміє втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Моральна шкода може полягати, зокрема, у припиненні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, в разі настання інших негативних наслідків [12].

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» спрямований на вдосконалення правового поля у сфері боротьби з актами тероризму й захисту законних прав та інтересів цивільного населення. Норма про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті терористичного акту, закріплена лише в статті 19 цього Закону, яка передбачає, що відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону й із наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими заподіяно шкоду, в порядку, встановленому законом. Відшкодування шкоди, заподіяної організації, підприємству або установі терористичним актом, провадиться в порядку, визначеному законом [13].

Яскравими прикладами компенсаторного механізму можуть слугувати виплати громадянам, постраждалим від проявів терористичної агресії у Великобританії та США. Так, у липні 2005 року стався терористичний напад на центр Лондона, де загинули 56 і поранено понад 700 осіб. Жертвам цього теракту компенсації виплачені відповідно до прийнятої англійським урядом схеми. Уся сума виплат становила близько 15 млн. фунтів стерлінгів, при цьому розмір кожної компенсації варіювався залежно від тяжкості поранення: від 5 тис. фунтів за важке каліцтво й до 1 тис. фунтів за легке ушкодження здоров'я. Сім'ї, які втратили близьких, отримали близько 11 тис. фунтів стерлінгів [14]. Як бачимо, приклад Великобританії варто враховувати при прийнятті закону для відшкодування майнової шкоди та компенсації моральної шкоди жертвам терористичної агресії.

Найяскравішим прикладом є компенсація сім'ям загиблих громадян унаслідок теракту 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку. Згідно з оприлюдненою урядом США програмою, середня сума виплат сім'ям загиблих становила 1,6 млн. доларів США, розмір компенсаційних виплат розраховувався індивідуально з урахуванням віку загиблого, його доходів і кількості членів сім'ї. Фонд допомоги не встановив жодних лімітів для розміру компенсації, проте виплат понад 3 млн. доларів США не планувалося, а мінімальні суми не могли бути нижчими за 300 тис. доларів США для бездітної сім'ї та 500 тис. доларів США для сім'ї з однією дитиною. Загальний розмір компенсаційного фонду становив близько 6 млрд. доларів США, з яких 4,8 млрд. доларів США внесено урядом США і 1,2 млрд. доларів США надійшло з інших джерел, зокрема від страхових компаній [15].

Ураховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що положення статті 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» є недосконалими й вимагають доопрацювання в частині відшкодування моральної, майнової шкоди та шкоди, заподіяної життю і здоров'ю. Варто замислитись над створенням спеціальних фондів (наприклад, фонд допомоги жертвам терористичних актів) або підготовкою окремого нормативно-правового акта щодо відшкодування різної шкоди. У будь-якому випадку необхідним є створення фонду, в якому шляхом конфіскацій майна та коштів терористичних організацій акумулювались би всі фінансові кошти, спрямовані на відшкодування всіх понесених витрат, а також пожертки приватних осіб.

Варто відмітити, що шкоду, заподіяну терористичним актом, можна поділити так:

1) шкода, заподіяна державі як загалом, так і її муніципальним утворенням (наприклад, руйнування будівель, знищення транспортних засобів, комунікацій тощо), а також ті витрати, які держава буде змушена здійснити на відновлення пошкодженого майна;

2) збитки, які несе держава у зв'язку з припиненням терористичної діяльності (наприклад, витрати на організацію контртерористичної операції, виплати потерпілим);

3) шкода, яка може бути заподіяна третім особам у зв'язку з припиненням терористичного акту. Так, особи, які беруть участь в антитерористичній операції, можуть використовувати транспортні засоби, що належать громадянам та організаціям, засоби зв'язку тощо;

4) шкода, яка може бути заподіяна особам, які беруть участь в антитерористичній операції, а також членам сімей осіб, які беруть участь в антитерористичній операції;

5) шкода, як матеріальна, так і моральна, яка може бути заподіяна громадянам у результаті вчинення терористичного акту (загибель людей, втрата працездатності, заподіяння психологічних травм).

У літературі обґрунтовано виділяють особливості шкоди, заподіяної актами тероризму: по-перше, вона має високу ступінь зумовленості поведінкою терориста, тобто його суб'єктивним ставленням; по-друге, мова йде про майнову шкоду в значних розмірах; по-третє, вона часто пов'язана зі смертю як потерпілого, так і терориста (заподіювача шкоди); по-четверте, вона виражається в реальних збитках (витрати на лікування, витрати на поховання), а також упущеній вигоді (неотримання доходів і втрати заробітку в результаті втрати працездатності, втрати часу на лікування, втрати годувальника тощо) [11, с. 55].

Іншою умовою відповідальності за заподіяння шкоди внаслідок терористичного акту є протиправність поведінки особи, яка заподіяла шкоду. ЦК України закріплює умову про протиправність у статті 1166, що містить правило, згідно з яким шкода, заподіяна правомірними діями, підлягає відшкодуванню у випадках, передбачених законом [6]. Іншого визначення протиправності цивільне законодавство не

містить. Відповідно, в науці із зазначеного приводу ведеться дискусія, що розуміти під протиправністю. Г. Шершеневич називає протиправну поведінку недозволеною дією та визначає її як дію, заборонену правом. Тому будь-яка дія, яка є лише здійсненням права, що не виходить за окреслені законом межі, не є правопорушенням незалежно від шкідливих наслідків для суспільства [3, с. 39]. О. Іоффе визначає неправомірну поведінку такою, що заборонена правом або іншим нормативним актом [16, с. 109]. Це визначення протиправності є найбільш поширеним у цивілістичній науці, але існує й інша точка зору. Так, В. Грибанов уважає протиправною поведінку, що порушує норми права. Однак не кожен відступ від норм цивільного права є протиправним. Протиправною визнається поведінка особи, яка порушує заборони чи приписи закону. Дії повинні кваліфікуватися протиправними, якщо вони порушують права й обов'язки, закріплені або санкціоновані нормами цивільного права, а також дії, які хоча й не передбачені конкретно нормою права, але суперечать загальним засадам і змісту цивільного законодавства [17, с. 176].

Резюмуючи сказане, вважаємо, що правильно трактувати протиправність не тільки як порушення норми права, а і як порушення суб'єктивного цивільного права, оскільки при порушенні норми права як правила поведінки водночас завжди порушується й суб'єктивне право як міра дозволеної поведінки, закріпленої в цій нормі.

Протиправна поведінка найчастіше виражається в активних діях, що призвели до втрати в майновій сфері особи. Протиправною може бути й бездіяльність, якщо особа на підставі закону або договору була зобов'язана вчинити певні дії. Якщо ж законом або договором такий обов'язок не був передбачений, то й про протиправність немає сенсу говорити.

Розкриваючи зміст протиправності, необхідно відмітити, що закон виходить із презумпції протиправності поведінки, що призвела до заподіяння шкоди, тобто будь-яке заподіяння шкоди особистості або майну варто розглядати як протиправне, якщо законом не передбачено інше. Із цього принципу випливає також те, що на потерпілого не покладається обов'язок доводити протиправність поведінки заподіювача шкоди, бо вона презюмується.

Закон у низці випадків заподіяння шкоди не визнає протиправною поведінку особи, яка заподіяла цю шкоду. Правомірним визнається заподіяння шкоди в стані необхідної оборони та крайньої необхідності. Цивільне законодавство не містить норм, які визначають зміст понять «необхідна оборона» та «крайня необхідність». Як зазначає В. Грибанов, інститут необхідної оборони є комплексним інститутом, регламентованим як цивільним, так і кримінальним законодавством. І це не випадково. Справа в тому, що на практиці заподіяння шкоди в стані необхідної оборони зустрічається виключно при відображенні небезпеки, створюваної злочинною поведінкою особи [18, с. 355]. Отже, Кримінальний кодекс України під необхідною обороною розуміє дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом

прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної й достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (стаття 36) [19]. Однак поняття необхідної оборони в цивільному праві є дещо ширшим, ніж у кримінальному праві. Так, під необхідною обороною в цивільному праві варто розуміти не тільки такі дії, які підпадають під ознаки складу злочину, а й ті дії, які не підпадають під ознаки злочину, але підпадають під ознаки цивільного правопорушення. Згідно зі статтею 1169 ЦК України, шкода, завдана особою під час здійснення нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі в стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується. Якщо в разі здійснення особою права на самозахист вона завдала шкоди іншій особі, ця шкода має бути відшкодована особою, яка її завдала [6]. Якщо такої шкоди завдано способами самозахисту, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, вона відшкодовується особою, яка вчинила протиправну дію. Отже, стаття 1169 ЦК України може бути застосована у випадках заподіяння шкоди в разі припинення акту тероризму державою (органами спецслужби) терористів й заподіяння шкоди громадянином (із числа заручників при вчиненні акту тероризму). Це положення відображено й у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», у статті 22 якого зазначається, що якщо під час проведення антитерористичної операції вимушено заподіяна шкода життю, здоров'ю та майну терористів, військовослужбовців й інші особи, які брали участь в антитерористичній операції, звільняються від відповідальності за цю шкоду відповідно до законів України [13].

Заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності – це випадок, коли допускається відшкодування шкоди, заподіяної правомірними діями. Відповідно до статті 1171 ЦК України, шкода, завдана особі у зв'язку з учиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за цих умов не можна було усунути іншими засобами, відшкодовується особою, яка її завдала [6]. Отже, маються на увазі дії правомірні, які не порушують жодних вимог закону. Шкода, заподіяна такими діями, водночас підлягає відшкодуванню, оскільки це прямо передбачено законом.

Наступною умовою виникнення цивільно-правової відповідальності за шкоду внаслідок терористичного акту є наявність причинного зв'язку між поведінкою заподіювача (терориста, а також держави в особі відповідних правоохоронних органів) і шкодою, завданою потерпілому (фізичній або юридичній особі, публічним утворенням).

Причинний зв'язок – це філософська категорія, що відображає такі об'єктивно існуючі зв'язки в природі й суспільстві, в яких одні явища

є причиною, а інші – наслідком цих причин. Причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) заподіювача шкоди і шкодою є обов'язковою умовою в разі виникнення зобов'язань унаслідок заподіяння шкоди й настання деліктної відповідальності та виражається в такому: а) перше передєє другому в часі; б) перше породжує друге [20, с. 21]. Закон передбачає відшкодування шкоди особою, яка її завдала. Отже, особа, що завдала шкоди, відповідає не за будь-яку, а тільки за заподіяну нею шкоду. У цивільному праві причинний зв'язок є необхідною умовою відповідальності в усіх випадках, коли відповідальність настає лише за наявності шкоди. Відсутність причинного зв'язку виключає відповідальність заподіювача, оскільки означає, що шкода стала наслідком не його протиправної поведінки, а зумовлена дією інших причин. Під час виділення причинно-наслідкових зв'язків у цивільних правовідносинах необхідно усвідомлювати різницю між правовими та природними рядами причинності, тобто розрізняти юридично значиму причину, якою завжди є поведінка людини, і природний зв'язок подій, контактено пов'язаних із результатом.

На практиці трапляються ситуації, коли виникнення певного результату (шкоди) викликане взаємодією багатьох причин. У цьому випадку суд повинен виявити, яке діяння варто визнати необхідною причиною, а яке – випадковою. Можливим є варіант, що необхідно причиною будуть кілька діянь.

Щодо зобов'язань із заподіяння шкоди терористичним актом необхідно відмітити, що причинно-наслідковий ланцюг у цьому випадку може розвиватися за декількома сценаріями: дії терориста – заподіяння шкоди; дії терориста – проведення контртерористичної операції – заподіяння шкоди. Варто підкреслити, що в цей ланцюг можуть втручатися й інші причини, наприклад, порушення будівельних норм, що стали серйозним додатковим фактором руйнування будівлі під час її вибуху від акту тероризму, й, відповідно, збільшення кількості потерпілих.

Однією з найбільш спірних умов виникнення відповідальності за шкоду, заподіяну в тому числі внаслідок терористичного акту, є вина заподіювача. ЦК України не містить її легального визначення. Тривалий час у радянській науці панувало уявлення про вину як психічне ставлення особи до своєї поведінки у формі умислу або необережності. Таке поняття вини поширювалося й на деліктну відповідальність. О. Іоффе розуміє під виною психічне ставлення особи до здійснюваного нею протиправного діяння, а також до протиправних наслідків, які настали у зв'язку із цим діянням [16, с. 128]. Найбільш прийнятним, на нашу думку, є таке визначення

вини: виною в цивільному праві потрібно визнати невиконання правопорушником усіх можливих заходів щодо запобігання несприятливим наслідкам своєї поведінки, необхідних за того ступеня турботливості й обачності, що вимагався залежно від характеру покладених на нього обов'язків і конкретних фактичних обставин.

Загальне правило про вину як умову зобов'язання, що виникає внаслідок заподіяння шкоди, закон формулює так: особа, яка заподіяла шкоду, звільняється від відшкодування шкоди, якщо доведе, що шкода заподіяна не з її вини (частина 2 статті 1166 ЦК України) [6]. Отже, в цивільному праві діє презумпція вини особи, яка завдала шкоди. Поряд із загальним правилом про вину як умову деліктної відповідальності вказується на можливість виключення з нього: законом може бути передбачено відшкодування шкоди за відсутності вини заподіювача шкоди. Такі винятки передбачені правилами про деякі спеціальні зобов'язання, що виникають унаслідок заподіяння шкоди, наприклад, зобов'язання, що виникають унаслідок заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки (стаття 1187 ЦК України); унаслідок заподіяння шкоди незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (стаття 1176 ЦК України) [6].

Відповідно до статті 1166 ЦК України, шкода має бути відшкодована в повному обсязі [6]. При цьому мірою відповідальності, за загальним правилом, слугує не ступінь вини, а сам шкідливий результат [21, с. 344]. О. Іоффе, підкреслював, що для притягнення до відповідальності необхідною є вина, але в разі її наявності обсяг відповідальності залежить уже не від ступеня (тяжкості) вини, а від розміру збитків [16, с. 129]. Це пояснюється тим, що в цивільному праві вина як умова відповідальності має досить специфічну природу, зумовлену особливостями регламентованих цивільним правом відносин, верховенством компенсаторно-відновлювальної функції цивільно-правової відповідальності.

Висновки. Отже, зобов'язанням унаслідок заподіяння шкоди терористичним актом притаманні риси цивільно-правових відносин з урахуванням характерних особливостей. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, заподіяну актом тероризму, виникає на підставі факту заподіяння шкоди та застосовується при дотриманні певних умов. Умовами виникнення цивільно-правової відповідальності є протиправність, причинний зв'язок і вина. Однак законодавець, дотримуючись принципу цивільного права про відновлення порушеного права, покладає обов'язки з відшкодування шкоди й за відсутності деяких із зазначених умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С.С. О составе гражданского правонарушения. Правоведение. 1958. № 1. С. 47–53.
2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. 3-е изд., стер. Москва: Статут, 2011. 847 с.
3. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Москва: Статут, 2005. Том 2. 462 с.
4. Гражданское право: в 2 т. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2004. Том 2. Полутом 1: учебник / отв. ред. проф. Е.А. Суханов. 704 с.

5. Савицкий В.М. Язык процессуального закона. Москва: Наука, 1987. 288 с.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
7. Бубіна А.І. Деякі проблеми правового регулювання відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. URL: <http://www.apdr.in.ua/v38/34.pdf>.
8. Варшавский К.М. Обязательства, возникающие вследствие причинения вреда другому. Москва, 1929. 227 с.
9. Тархов В.А. Обязательства, возникающие из причинения вреда: учебное пособие. Саратов: Коммунист, 1957. 162 с.
10. Гражданское право / под ред. М.М. Агаркова, Д.М. Генкина. Москва, 1944. Т. 1. 467 с.
11. Кокоева Л.Т., Рыбаков В.А., Соловьев В.Н. Гражданско-правовой механизм возмещения вреда, причиненного актом терроризма: монография. Москва: Юрист, 2009. 179 с.
12. Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
13. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року. URL: <https://zakon.help/law/638-IV/edition24.02.2018/page2>.
14. British terror attack victims to receive lifelong compensation under new rules. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/12/02/british-terror-attack-victims-receive-lifelong-compensation/>.
15. United States Victims of State Sponsored Terrorism Fund. URL: <https://www.justice.gov/criminal-mlars/usvsst>.
16. Иоффе О.С. Обязательственное право. Москва, 1975. 880 с.
17. Грибанов В.П. Ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей. Москва, 1973. 176 с.
18. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. 2-е изд., стереотип. Москва: Статут, 2001. 411 с.
19. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>.
20. Семенов В. Правовое регулирование противодействия терроризму. Законность. 2006. № 4. С. 19–23.
21. Цивільне право України: навчальний посібник / за заг. ред. В. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2007. Том 1. 480 с.